

A.G.Hüseynov

T.R.Nəsibova

UOT:338.45; JEL: B40; B49.

Neft-qaz sənayesinin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi

Xülasə

Azərbaycanda neft-qaz sənayesinin inkişafının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu sahələr ölkənin maliyyə gəlirlərinin artmasında, iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında hələ ki, mühüm rol oynamaqdadır. Məqalədə neft-qaz sənayesinin ətraf mühitə təsirinə aid məsələlər tədqiq edilmiş, statistik məlumatlar toplanmış və ətraf mühitə dəyən zərərlərin aradan qaldırılması yolları təklif edilmişdir. Qeyd edilənlərlə yanaşı məqalədə ətraf mühitin mühafizə edilməsi və təbiətin qorunması elmi baxımdan əsaslandırılmış bir sıra normativ sənədlərin, habelə proqnozların tərtib edilməsi haqqında ətraflı məlumat öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: neft-qaz sənaye müəssisələri, ətraf mühit, ekoloji tarazlıq, bioloji proses

Giriş

Respublikamızda neft-qaz sənayesi ölkə iqtisadiyyatının ayılmaz tərkib hissəsi kimi iqtisadi inkişafa, eyni zamanda onun, sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi mühitində olan bir sıra proseslərə mühüm təsir edir. Neft-qaz sənayesi olmadan ölkənin sənaye-istehsal, elmi-texniki potensialını təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bununla yanaşı neft-qaz sənayesi Azərbaycanın kənd təsərrüfatının, sənayesinin, nəqliyyatının və bir sıra sosial sferasının tərəqisinin vacib ünsürüdür. Qeyd olunan səbəblərə görə də, ölkəmizin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi bu sənayenin təkmilləşdirilməsini, həmçinin inkişafını mühüm zərurətə çevirir. Neft-qaz sənayesinin tərəqqisi ölkə siyasətinin ən vacib istiqamətinə çevrilmiş, həmçinin qara qızıldan millətin və dövlətin mənafeələrinə müvafiq istifadə üçün perspektiv şərait yaranmışdır. Qeyd olunan səbəbdən də, iqtisadiyyatımızın başlıca sahəsi neft-qaz sənayesinin hazırkı vəziyyətinin analizi, eyni zamanda bu sənayenin inkişafına bir sıra təsir göstərən ünsürlərin, habelə meyllərin müəyyən edilməsi indiki dövrdə aktual və mühüm bir problem kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Neft-qaz sənayesinin ətraf mühitə təsiri

Müasir cəmiyyətimizin inkişafı, elmi-texniki tərəqqinin bir sıra əldə olunmuş nailiyyətlərinin istehsala tətbiq olunması ekoloji tarazlığın təmin edilməsini başlıca məqsəd kimi qarşıya qoyur və bütün təbii resurslardan səmərəli istifadənin zəruri əsasını özündə birləşdirir, bununla yanaşı cəmiyyətlə ekoloji mühit arasında baş verən qarşılıqlı münasibətləri özündə cəmləşdirir. Təbii resursların istifadə edilməsi, onun istehsal həcminin miqyasının genişlənməsi, eyni zamanda tərəqqisi dolayı və ya düzünə olmaqla ətraf aləmin çirklənməsini artırır, cəmiyyətin məskunlaşdığı ərazilərinin, biosferanın, ən başlıcası isə ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olur. Aydın məsələdir ki, çox zərif bir ekosistem olan Xəzər dənizində neft-qaz yataqlarının mənimsənilməsi və ya istismar edilməsi təbii mühitin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün çox mühüm addımlar atılmasını zərurətə çevirir.

Müasir dövrdə ETT (elmi-texniki tərəqqi), məhsuldar qüvvələrin başlıca inkişafı, insanların və sənaye müəssisələrinin böyük şəhərlərdə təmərküzləşməsi bir sıra müsbət nəticələr yaratmasına baxmayaraq mənfi nəticələrə də gətirib çıxarır. Təbiət-cəmiyyət-istehsal zəncirindəki qarşılıqlı münasibətlər düşünülməsi tələb olunan forma almış, təbii mühit geniş miqyasda çirklənmiş və bu da cəmiyyətə böyük zərər yetirmişdir. XXI əsrdə əsas sənaye sahələri olan neft-qaz hasilatı, kimya, energetika, maşınqayırma, metallurjiya, tikinti

materialları istehsalı kəskin tullantısı olan, təbiətin ciddi şəkildə çirklənməsinə səbəb olan sahələrdir. Çox uzun müddət ərzində müasir texnoloji prosesin mövcud olmaması, həmçinin bu sahələrin sürətlə genişlənməsi ekoloji-iqtisadi sistemin kəskin dərəcədə çirklənməsinə gətirib çıxarmışdır. Qeyd edilənlərlə yanaşı, geniş torpaq sahələri korlanmış, yeraltı və yerüstü sular çirklənmiş, həmçinin bir sıra mövcud imkanlarını itirmişdir. Bunun nəticəsində təbiətə və cəmiyyətə geniş miqyasda sosial və iqtisadi zərər dəymiş, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin olunması bir sıra problemlərlə üzləşmişdir.

Ətraf mühitin çirklənməsinin səbəbləri

Ətraf mühitin çirklənməsinin başlıca səbəblərindən biri mütərəqqi texnika və texnologiyanın istehsalda zəif tətbiqi ilə əlaqədardır və aşağıdakı ünsürlər ona təsir göstərir:

- Müasir standartlara cavab verməyən texnika və texnologiyanın istifadəsi;
- Elmi əsaslarla təşkil edilməmiş əmək;
- İstismar müddəti başa çatmış avadanlıqlardan istifadə;
- Zəruri texnoloji proseslərin pozulması.

Neft-qaz sənayesinin sosial və istehsal xarakterli bir sıra müəssisələrinin fəaliyyət göstərməsi ətraf mühitə böyük təsir edir. Ona görə də neft-qaz sənayesi müəssisələrinin istehsal və istismar fəaliyyətinə aşağıdakı tələblər irəli sürülür:

- Təbii ehtiyatlardan maksimum dərəcədə səmərəli istifadə olunması;
- İstehsalda yaranan tullantıların azaldılması;
- Az tullantılı və yaxud tullantısız texnika və texnologiyanın istehsalda tətbiqi;
- Bir sıra təhlükəsizlik tədbirlərinin yerinə yetirilməsi.

Azərbaycanda neft-qaz sənayesinin ikinci vacib problemi təbii mühitin qorunması sahəsinə yanar qaz, həmçinin hidrogen sulfid tərkibli yeni yataqların işlənməsi prosesi növbəti illərdə kondensat və qaz emalı həcmində geniş miqyasda artmasına təsir göstərən mənfi amillərin çoxalmasıdır. Təbii karbohidrogenin emalı, eyni zamanda onun elektrik enerji sərfiyyatının istehsalında istismarı tətbiq edilir. Buna görə də ekoloji təhlükənin artmasının əsas səbəbi qaz xammalının emal edilməsidir. Təbii qazdan kifayət qədər qənaətlə istifadə etmək, qaz itkisinin və axmasının aradan qaldırılması, tullantılardan maksimum dərəcədə istifadə neft-qaz sənayesində qarşıya qoyulmuş olduqca müasir ekoloji problemlərdən biridir. Mühüm amillərdən biri də təbi qazın 30-40%-i yerin təkində qalması, onun çıxarılması, daşınması, həmçinin emalı zamanı 10-14% itirilməsidir. Kondensatın və təbii qazın hasilatı və emalı zamanı yaranan itkilərin ekoloji baxımdan təhlükəsi daha da artır. Qaz-kimya kompleksi təbii qazın emal edilməsi üçün vacib ünsüdür. Bu kompleksin özünəməxsus xüsusiyyəti yerin təkindən çıxarılan təbii qazın tərkibindən olduqca asılı olur, 1,4% dördoksidli karbohidrogendən, 25% hidrogen sulfiddən təşkil olunmuşdur və qaz-kimya kompleksi təbii kompleksə yaxın bir ərazidə yerləşir. Müasir dövrdə neft-qaz yataqlarının istismar edilməsində ətraf mühitin çirklənməsinin aradan qaldırılmasına şərait yaradan təbiəti mühafizə tədbirləri yerinə yetirilməlidir. Buna görə də innovativ tələblərə cavab verən yeni texnika və texnologiyadan istifadə olunması, prinsipcə təbii mühitin mühafizəsini təşkil edən qərarların tətbiq edilməsinə diqqət yetirilməli, ən önəmlisi isə hava təbəqəsinə buraxılan zəhərli maddələrdən istifadə olunmasında yeraltı separator həcmələrinin tətbiqi məqsədli xarakter daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, texniki-iqtisadi potensialın ən müasir mərhələsi hidrogen-sulfidli yataqların hasilatı və emalı prosesində ətraf mühitə bir sıra təsirlər etməsidir. Bu səbəbdən də, ətraf mühitdən səmərəli şəkildə istifadə gözlənilməz mənfi nəticələrin qarşısının alınmasında vacib əhəmiyyətə malikdir. Gələcəkdə istehsal gücünün artırılmasının möhkəmləndirilməsi, mənimsənilməmiş yataqlarda mədən obyektlərinin qurulması, geniş miqyasda boru kəməri, məhuldar böyük kompressor stansiyası, həmçinin iri miqyaslı neft-qaz

emalı müəssisəsi və başqa olduqca məhsuldar torpaq sahələrinin tutulması müşahidə edilir. Məhz buna görə də mikroyeşil dəyişikliyə məru qala bilər. Geniş floranın məhv olunması bir sıra mənfi nəticələrə səbəb olur. Əlavə olaraq, aparılan araşdırmalara əsasən neft-qaz sənayesi obyektlərində geniş torpaq sahələrinin çirklənməsi bir sıra ərazilərdə sənaye meydançaları üçün nəzərdə tutulmuş sahələrdən dəfələrlə çoxdur. Aşağıdakı əsas mənfi amillər neft-qaz sənayesi obyektlərinin ətraf mühitə təsirindən yaranmışdır:

- Ətraf mühitdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının əsaslı şəkildə azalması;
- Torpaqların sıradan çıxması;
- Zəngin flora və faunanın məhv olması;
- İnsanlarında səhhətində problemlərin yaranması.

Xəzər dənizinin ölkəmizdə geniş karbohidrogen yataqlarının mənimsənilməsi üzrə bir sıra xarici şirkətlərlə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” nin yerinə yetirilməsi dənizdə neft-qaz obyektlərinin tikilməsi, eyni zamanda onların konstruksiyalarının müasirləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi ilə olduqca əlaqəlidir. Ətraf mühitin mühafizəsi, bununla yanaşı Xəzər dənizində ekoloji tarazlığın təmin edilməsi, mürəkkəb relyefli dəniz şəraitində istifadə edilən avadanlıqların dözümlülüyünün və uzun müddət ərzində istifadəsinin təmin olunmasından çox asılıdır. Aydın ki, Xəzər dənizində qurğuların qazılması anında dənizdəki suyun dərinliyi ilə bağlı olaraq yarım dalma platformalar, stasionar, o cümlədən qazma gəmilərindən geniş şəkildə istifadə edilir. Son 50 ilə baxsaq Xəzər dənizində yerləşən neft və qaz yataqlarında təxminən 500 km-dən artıq estakad tipli qurğular, 1500 civarında dəniz stasionar platformalar, həmçinin ondan artıq üzən qazma qurğular inşa edilmiş və 2000 km-dən çox sualtı neft-qaz boru kəmərləri tikilmişdir. Müasir dövrdə ölkəmizin siyasi, iqtisadi, ekoloji, texniki maraqlarının təmin olunması cəhətdən mühüm əhəmiyyətə malik olan “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” magistral neft kəməri hesab edilir. Bu neft kəmərlərinin inşa edilməsi və istifadəsi prosesində yaranan ən vacib məsələlərdən biri də ətraf mühitin mühafizə olunmasıdır. Neft və qaz kəmərlərinin inşa edilməsi və istifadəsi ətraf mühitin əksər komponentlərinə, mənfi təsir göstərdiyini qeyd etmək olar. Bununla əlaqədar da qəliz formaya malik mühəndis-texniki qurğular hesab edilən belə kəmərlərin inşa edilməsi və işlənməsi ətraf mühitin mühafizəsi nəzərədən keçirilmədən yerinə yetirilə bilməz. Ümumi götürdükdə neft kəmərlərinin inşa edilməsi və istifadəsi ətraf mühitin mühafizəsinə sistemli formada baxılması zərurəti yaranır ki, bu da öz növbəsində ekoloji və iqtisadi araşdırmaların aparılması vacibliyini qarşıya qoyur. Ekoloji araşdırmaların həyata keçirilməsi neft və qaz boru kəmərlərinin çəkildiyi ərazidəki flora və faunaya, atmosfer havasına, eyni zamanda yerüstü və yeraltı sulara göstərdiyi təsiri mənimsənilməsinə tələb edir. Bununla yanaşı qeyd olunan iqtisadi araşdırmaların həyata keçilməsində əsas məqsəd ətraf mühitə mənfi təsiri aradan qaldırmaq üçün neft və qaz kəmərlərinin inşa edilməsi və işlənməsi prinsiplərini, mexanikləşdirmə vasitələrini, eyni zamanda neft və qaz kəmərlərində yaranan biləcəkdir arzu edilməz qəzalardan yaratdığı nəticələrin aradan qaldırılması yollarının ətraf mühitə vurduğu ziyanın müəyyənləşdirilməsi texnologiyasının işlənilməsindən və başqa məsələlərdən ibarətdir. Magistral neft kəmərlərində baş verən bir sıra qəzalar səbəbindən yaranan neft sızmaları mühüm amil olan ətraf mühitin komponentlərinə göstərdiyi təsir cəhətdən olduqca təhlükəli məsələdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, neft sızmaları quruda neft sızmaları olursa, o zaman neft kəmərinə quruya sızan neft yerin səthində yayılmaqla yanaşı, həmçinin torpağa da süzülür. Bunun nəticəsində sızmanın olduğu ərazilədə zəngin flora və torpaq örtüyü yarıqsız olur, atmosferin, su hövzələrinin, hətta yeraltı suların çirklənməsinə gətirib çıxarır. Boru kəmərinə baş verən qəza halları zamanı neft sızmalarının operativ formada aradan qaldırmaq, sızmanın ətraf mühitə təsirini düzgün qiymətləndirmək məqsədilə boru kəmərlərində yeni ölçü və nəzarət sistemlərinin tətbiq edilməsinin vacibliyi qeyd olunur.

Neftin hasilatında və daşınmasında ətraf mühitin çirklənməsi cəmiyyətdəki insanların sağlamlığının xoşagəlməz təsir edir. Qeyd olunan məsələnin həlli bir sıra maliyyə məsələləri ilə əlaqədardır.

Ölkəmizdə neft-qaz istehsalı, onların daşınması və saxlanması nəticəsində ətraf mühitdə baş verən çirklənmə neft sənayesinin ən zəruri problemlərindən biri hesab edilir. Neft hasilatının müəən bir səviyyədə artırılması, həmçinin ətraf mühitin çirklənməsinin aradan qaldırmaq üçün müəen kompleks tədbirlərin tətbiq edilməsini tələb edir. Buna görə də neft-qaz sənayesinin ən vacib sahələri hesab edilən neft-qaz quyularının qazılmasında və mənimsənilməsində, həmçinin neft-qaz quularının istifadəsi prosesində neft-qazın daşınması və saxlanması ətraf mühitin mühafizəsində xüsusi diqqət yetirilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, neft-qaz quyularının layihə dərinliyinə qədər qazılıb çətdirilməsi bəzi ekoloji-texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsini tələb edir. Bu proses də ətraf mühitin çirkləndirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Bütün bunlarla yanaşı, neftin daşınması kanalları, neftin hasilatından tutmuş emalına qədər bir sıra vacib ekoloji normaların və nəzarətin əvvəlcədən tətbiq edilməsini tələb edir. Dünya ölkələrinin praktikasına nəzər salsaq müşahidə edirik ki, ekologiyaya sərf olunan vəsait müəssisənin tərəqqisi üçün sərf olunan vəsaitin 5-25%-i qədərində müəyyən olunmuşdur. Geniş miqyaslı texnikaların kəfiyyətinin az olması, bir sıra yerlərdən deformasiyası, qaz kəməmindən, çənlərindən zəhərli maddələrin sızması müşahidə edilir.

Müasir dövrdə neft-qaz sahəsində təbii bioloji proseslərlə üstünlük təşkil edən texniki qurğulardan geniş çəçivədə istifadə olunur, bir çox fiziki prinsiplərə, həmçinin parametrlərə istinad olunur. Bütün bunlarla yanaşı radiasiya, elektromaqnit və bir çox sahəyə geniş miqyaslı yayılma müşahidə edilir. Qeyd edilənlərin əksəyyəti və neft-qaz sahəsinin kəskin şəkildə ətraf mühitə təsir etməkdədir. Məsələnin qəlizliyi bununla nəticələnir ki, hələ bir çox mürəkkəb proseslər kifayət qədər dəqiq mənimsənilməmiş və gələcəkdə bəzi gözlənilməz nəticələrə səbəb olar. Neft-qaz sənayesinin ətraf mühitin çirklənməsi ilə əlaqəli ARDNŞ-nin, Əməliyyat Şirkətlərinin və Birgə Müəssisələrin istehsalat sahələrində müəyyən iş qrafinə müvafiq 286 ekoloji yoxlama aparılmış, yoxlamalar əsasında 62 ədəd fərqli məzmunu əhatə edən xəritə-sxəmlər tərtib olunmuşdur. Hesabat dövrünə baxsaq ARDNŞ-in ƏŞ, və BM-lər üzrə bütövlükdə 1327 ha neft və ya neft tullantıları ilə çirklənəyən məruz qalmış torpaqlardan 50,1 ha ərazi təmizlənmişdir. Şirkətin idarə və müəssisələrində ötən ildə 60 çeşiddə olmaqla 99033,9 ton müəyyən tullantılar qeyd edilmişdir. ARDNŞ-in Tullantıların İdarə Edilməsi Mərkəzinə 39549,2 ton qazma şlamı və 3265,5 ton neft şlamı həmçinin 1176,1 ton istehsalat tullantısı daxil olmuşdur. “Neft Daşları” və “28 May” NQÇİ-lərində tətbiq edilən insineratorlardan 0,4 ton kağız eyni zamanda 735,2 m³ bərk məişət tullantıları yandırılaraq məhv edilmişdir. Neft-qaz sənayesinin ətraf mühitə göstərdiyi təsirin mənfi meyli gələcəkdə nəticələr çıxarmağa şərait yaradır ki, neft-qaz sahəsi ətraf mühit zəruri təsir edə bilər, bu səbəbdən də təbiətdən kifayət qədər səmərəli istifadə edilməsinə perspektivdə diqqəti çoxaltmaq, planlaşdırma, metod və formalarının inkişaf etdirilməsi, ekoloji və iqtisadi proqnozların tərtib edilməsi, o cümlədən qəbulu hazırda aktual məsələlərdən biridir.

Ətraf mühitin mühafizə olunması və təbiətin qorunması elmi baxımdan əsaslandırılmış, bir sıra normativ proqnozların və sənədlərin tərtib edilməsini tələb edir. Bu baxımdan da bazar iqtisadiyyatı şəraitində məsələnin bu tərəfi olduqca önəmlidir. Məhz buna görə də sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi cəmiyyətin obyektiv tələbi olmaqla yanaşı digər tərəfdən də istifadə olunan xərclərin səmərəliliyidir. Cəmiyyətin fərdi mənafeləri baxımından bəzi mənfəətlik motivlərinə dha çox üstünlük verilməsi həm ətraf mühitin qorunmasındakı tarazlığı, həm də təbiətin mühafizəsindəki tarazlığı müəyyən dərəcədə pozur. Bu səbəbdən də, təsərrüfatçılıq baxımından yerinə yetiriləcək fərdlərin mənafeyi naminə bir sıra proqnozların

tərtib edilməsini tələb edir. Elmi texniki təəqqinin nəticələrinin istehsalat sahəsində tətbiq edilməsi, ölkə iqtisadiyyatımızda müşahidə edilən struktur dəyişiklikləri proqnozlaşdırmanın vacibliyini çoxaltmaqla, həmçinin mövcud olan bir çox metodik göstəricilərdə qarşıya qoyulan amillərin, bu göstəricilərin müəyyən olunması üsullarının konkretləşdirilməsini, qruplaşdırılmasını və inkişaf etdirilməsini tələb edir. Qeyd edilən proqnozların tərtib edilməsi istehsal obyektlərinin planlaşdırma məsələsinin çıxış istiqamətini təşkil edir. Bu səbəbdən də ekoloji proseslərin tərəqqisinin müəyyənləşdirilməsi, ekoloji proseslərin perspektiv fəaliyyətinin müəyyən səviyyədə qiymətləndirilməsi, qarşıya çıxacaq yeni ekoloji vəziyyətlərin nəzərdə saxlanması, həmçinin təbiəti qoruma tədbirlərinin ən optimal variantlarını müəyyən etmək üçün elmi baxımdan əsaslandırılmış məlumatların yığılması ekoloji proqnozlaşdırmanın əsas funksiyasını təşkil edir. Hazırkı dövrdə sivil ölkələrdə olduğu kimi, MDB dövlətlərində də proqnozlaşdırma prosesinə xüsusi diqqət yetirilir və proqnozlaşdırma ictimai-iqtisadi idarəçiliyin əsas tərkib hissəsindən biri hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Elmlər Akademiyası və Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş terminologiyaya əsasən, proqnozun başlıca əsaslarının yaranma mərhələsi aralıq dövr kimi nəzərdə tutulur və bu dövrdə bazasında ötən dövrlər formalaşdırılır. Müasir dövrdə neft-qaz sənayesinin ətraf mühitə zəruri təsirinin proqnozlaşdırılması üçün müəyyən edilən başlıca mərhələ on ildən artıq hesab edilmir. Bütün bunlarla yanaşı xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, nəzərdə tutulan vaxt intervalı mümkün qədər kiçik olmamalıdır. Həmin vaxt intervalının bu formada qurulmasında əsas məqsəd fərqli dövrlərdə qaz sənayesi müəssisələrinin ətraf mühitin mühafizəsi və təbiətin qonması üzrə yerinə yetirilən əsas tədbirlərin qarşıya çıxardığı iqtisadi səmərəyə, o cümlədən ETT-nin inkişafı, sahə sistemlərinin müəyyən tələbatlarını aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Bütün bunlara baxmayaraq vaxt intervalı baş verməsi ehtimal oluna biləcək bir çox səhvlərə görə sərhədlənməlidir. Səbəb isə vaxt intervalını çox uzun götürdükdə bu intervallar arasındakı vaxt müddətlərinin uzanmasıdır. Belə bir vəziyyətdə proqnoz informasiyalarının elmi baxımdan real əsaslandırılması səviyyəsi olduqca aşağı enir. Vaxt intervalı dəqiq nəzərdə tutulduqda həyata keçirilən ekstropolasiya da hüquqi baxımdan düzgün müəyyən edilir.

Nəticə

Neft-qaz sənaye müəssisələrində ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mövcud olan təbii ehtiyatlardan maksimum dərəcədə səmərəli istifadə, həmçinin ekoloji problemlərin ölkəmizin müstəqilliyi dövründə bir sıra metodoloji, nəzəri, praktiki və metodiki zəruri nəticələr formalaşdırmağa və bunlara əsasən müəyyən təkliflər irəli sürməyə şərait yaratmışdır. Ətraf mühitin çirklənməsi problemini özündə əks etdirən dünya iqtisad elmində mövcud olan ədəbiyyatların mənimsənilməsi göstərir ki, iqtisadi inkişafın bütün dövrlərində bu məsələyə fərqli metodoloji yanaşmalar irəli sürülmüşdür və hazırkı dövrdə intensivləşdirmənin gücləndiyi bir vəziyyətdə həmin yanaşmalar bir sıra mübahisələr yaradır. Ölkəmizdə bir sıra müəssisələrin ətraf mühitin mühafizəsi sahəsinə yetərli qədər maliyyə vəsaiti ayırmaması və xüsusi diqqət yetirməməsi, ekoloji çirklənmənin qarşısını almaq üçün bəzi sanksiyaların tətbiq olunması sahəsində ortaya çıxan boşluqlar zənnimizcə bu problemin həll olunmaması sahəsindəki başlıca səbəblərdən biridir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. "Azərbaycan" qəzeti, 24.05.2001-ci il;
2. A.G.Hüseynov. Neft və ekoloji təhlükəsizlik: reallıqlar və prespektivlər. Bakı, 2022, 340 səh.
3. A.G.Hüseynov, M.Əliyev, K.Kərimov, Ü.Hüseynova, Neftqaz sənayesinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi, Dərslik, Bakı, 2016, 553 səh.

- 4.A.G.Hüseynov. Azərbaycanca ekoloji təhlükəsizliyin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolları. Monoqrafiya, Bakı 2010-cu il, 374 səh.
5. İsayev A.S., Vəzirov S.Ə. neft və qaz sənayesi müəssisələrinin bazar münasibətlərinin fəaliyyətinin texniki iqtisadi təhlili. Bakı, "Elm", 2001;
- 6.Səmədov R. S. quruda qazma müəssisələrinin səmərəliliyinə dair. "Azərbaycan neft təsərrüfatı" jurnalı, Bakı, 2002;
- 7.Şəkərəliyev A.A. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin beynəlxalq və regional əhəmiyyəti, "Beynəlxalq konfrans" Bakı 2002.
- 8.Yanacaq-Energetika Kompleksi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. Bakı, "Respublika" qəzeti, 2001.
9. Azərbaycan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin hesabatı, 2016;
10. Bayramov U.B. Təbiətdən istifadənin iqtisadi və ekoloji problemləri Bakı, 2011;
- 11.Hacızadə E.M., Paşayev T.Ə. Neft-qaz sənayesinin yeni bazaar mexanizmlərinin formalaşması istiqamətləri, Bakı, "Elm", 2000.
12. Musayeva S. V. Ekoloji tarazlığın təmin olunması iqtisadi inkişafın əsasıdır. "İqtisadiyyat və audit", 2009;
- 13.Zərbəliyev M.S., Musayev Z.S. Məmmədov K.M. Azərbaycanda su ehtiyatlarının inteqrasiyalı istifadə olunması. Bakı, 2009.
- 14.SOCAR-ın illik hesabatları.2018-2019-cu illər. www.socar.az

A.G.Hüseynov

T.R.Nasibova

Interaction of the oil and gas industry with the environment

Summary

The development of the oil and gas industry in Azerbaijan is of particular importance. These sectors still play an important role in the growth of the country's financial revenues and the development of other sectors of the economy. In the article the issues related to the impact of oil and gas industry on the environment have been studied, statistical data have been collected and ways to eliminate the damage caused to the environment have been proposed. Along with the mentioned, the article provides detailed information on the protection of the environment and protection of nature, as well as the preparation of a number of normative documents substantiated from a scientific point of view, as well as forecasts.

Keywords: *oil and gas industry enterprises, environment, ecological balance, biological process*

A.G.Гусейнов

T.R.Насибова

Взаимодействие нефтегазовой промышленности с окружающей средой

Резюме

В Азербайджане развитие нефтегазовой промышленности имеет особое значение. Эти сферы по-прежнему играют важную роль в росте финансовых доходов страны, развитии других отраслей экономики. В статье были изучены вопросы воздействия нефтегазовой промышленности на окружающую среду, собраны статистические данные и предложены пути устранения ущерба окружающей среде. Наряду с вышесказанным, в статье содержится подробная информация о составлении ряда научно обоснованных нормативных документов по охране окружающей среды и охране природы, а также прогнозов.

Ключевые слова: *предприятия нефтегазовой промышленности, окружающая среда, экологическое равновесие, биологический процесс*

Elmi redaktor: *i.f.d., dos. Y.Məmmədov*

Daxil olub: *01.04.2022.*

Çapa qəbul olunub: *11.04.2022.*